

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

M. Fabii Quintiliani Institutionum Oratoriarum Libri Duodecim

Summa diligentia ad fidem vetustissimorum codicum recogniti ac restituti

Quintilianus, Marcus Fabius

Lugd. Batav. ; Roterodami, 1665

Cap. I. Praefatio, & de apte dicendo.

urn:nbn:de:hbz:466:1-12945

M. FAB. QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
LIBER UNDECIMUS.

CAP. I.

Præfatio, & de apte dicendo.

PArata, sicut superiori libro continetur, *facultate scribendi, cogitandique, & ex tempore etiam, cum res poscet, orandi*, proxima est cura, ut dicamus apte: quam virtutem quartam *elocutionis* Cicero demonstrat, quæque meo quidem iudicio maxime necessaria est. Nam cum sit ornatus orationis varius & multiplex, conveniatque alius alii: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non illustrabit eam, sed etiam destruet, & vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest esse verba & Latina, & significantia, & nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis in quæ iudicem duci formarique volumus, consentiant? Si genus sublime dicendi *parvis* in causis, parvum limatumque *grandibus*, lætum *tristibus*, lene *asperis*, minax *supplicibus*, summissum *concitatis*, trux atque violentum *jucundis* adhibeamus? Ut monilibus, & margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum deformatur viri, nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius, fœminas deceat.

Hunc

DE *verbis latinis* dictum est libro primo, de *perspicuis & ornatis* libro octavo, nono, decimo: reliqua pars est, dicere *apte & commode*, quod est orationem rebus & personis convenientem habere. Atque huic parti subjicitur *decorum*, de quo multa à philosophis & oratoribus scribuntur.

attamen *apte* dicere nonnulli subjiciunt *ornatui*, ut docuit Fabius libro primo, qui tamen separavit libro octavo. *Tur-
nebus.*

[*Nec habitus triumphalis.*] Mulieres habent *institas & stolas longas*, quæ sunt *talares*: at triumphantes utuntur *trabea veste picta, & toga palmata*. Idem.

Hunc

¹ Hunc locum Cicero breviter in tertio *de oratore libro* perfringit: neque tamen videri potest quicquam omisisse, dicendo, *non omni causa, nec auditori, nec persona, nec tempori* congruere orationis unum genus. Nec fere pluribus in oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hinc Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota, ideoque brevius à se dici, quanquam sit fusus locus, ² tracteturque à philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discipulis tradimus: ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid *conciliando, docendo, movendo* judici conveniat: quid quaque parte orationis petamus. ³ Ita neque vetera, aut translata aut ficta verba in *incipiendo, narrando, argumentando* tractabimus, neque decurrentis contextu nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, & in partes suas digerenda, *neque humile* atque *quotidianum* sermonis genus, & compositione ipsa *dissolutum*, epilogis dabimus, nec *jocis lacrymas*, ubi opus erit miseratione, siccabimus. ⁴ Nam ornatus omnis non tam sua quam rei cui adhibetur, conditione constat: nec plus refert, quid dicas, quam quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non *elocutionis* tantum genere constat, ⁵ sed est cum *inventione* commune. Nam si tantum ha-

bent

¹ *Hunc locum Cic.]* Excusat Ciceronem Fabius, qui breviter hanc partem tractaverit. scribebat enim ad doctos & peritos: itaque opus erat *admonitione, quam præceptione*. Fab. autem instituit *discipulos & rudes*. Idem.

² *Tracteturque à philosophis latius.]* Hoc ideo ait, quia huic parti subjicitur *decorum*, de quo philosophi in *Officiis* tractare solent copiosissime. Idem.

³ *Ita neque vetera.]* Quando judicem nobis conciliamus, aut docemus, ut in *narratione & argumentatione*, veteribus verbis *audacter* translatis aut si-

ctis est *superfedendum*. Hæc autem locum habent in *amplificationibus & locis communibus*: in *epilogis* etiam apte usurpantur. Idem.

⁴ *Nam ornatus omnis.]* Ornatus non tam expenditur ex se quam ex *relatione*, itaque numerosa compositio quæ videtur ex se ornata, in tenui dicendi genere inornata est, quia non est apta. Idem.

⁵ *Sed est cum invent.]* Ut si in causa tenui utaris gravissimo loco communi, de *majestate populi Romani*, aut res afferas grandiores quam postulet causa. Idem.

bent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus? Quorum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum *quid expediat*,¹ sed etiam *quid deceat*, inspererit. Nec me fugit plerunque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, fere prodest: neque alio magis animi iudicium conciliari, aut si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiunt. Quoties autem pugnant, ipsam utilitatem vincet quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo judiciali genere defensionis, & oratione summissa conciliaffet iudicium animos sibi, crimineque ipsum sollicitate redarguisset? Verum id cum minime decebat: ideoque sic egit,² ut qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quam quod præterisset. Et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se iudiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quanvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset,³ uti ea noluit: cum bonam quidem, sed parum sibi convenientem iudicasset. Quo vel solo patet, non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cum interim persuadere deformis sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit.⁴ Et nos secundum communem potius

¹ *Sed etiam quid decet.*] Hoc tamen decorum proprie non intelligitur de philosophico, quanquam de eo quoque, sed potius de decoro poetico. id autem est, cum accommodatur oratio rebus & personis. *Idem.*

² *Ut qui pœnam suam.*] Nam, ut ait Cic. sic causam egit Socrates, ut non simplex aut reus, sed magister & dominus iudicium videretur. quinetiam dixit se meruisse ut publice in Prytaneo aleretur. *Idem.*

³ *Uti ea noluit.*] Sic enim Socrates respondit Lysia, *Quemadmodum si calceos Sicyonios mihi affirres, quia muliebres essent, illis non uterem: sic oratione tua non utar, quia parum decora mihi foret.* *Idem.*

⁴ *Et nos secundum communem.*] Nam secundum Stoicos, cum omne decorum sit honestum, omneque honestum utile, omne decorum est utile. hoc autem de decoro philosophico est intelligendum. *Idem.*

tius loquendi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, *ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus.* Nisi forte ¹ prior ille Africanus qui patria cedere, quam cum tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse. Aut P. Rutilius vel quum illo pene Socratico genere defensionis est usus, vel quum revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat. ² Hi vero parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro admodum evenit. Cæterum idem fere (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit. ³ Est autem quod omnes & semper & ubique suadere ac dicere honeste facereque deceat, contraque neminem ullo unquam in loco turpiter. Minora vero, quæque sunt ex mediis plura sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint, aut *pro persona, tempore, loco, causa* magis ac minus vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda ratio est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire. In primis igitur *omnis sui vitiosa jactatio est*, eloquentiæ tamen in oratore præcipue: affertque audientibus non fastidium modo, sed plerunque etiam odium. ⁴ Habet enim mens nostra natura sublime

quid-

¹ *Prior ille Africanus.]* Scipio Africanus à Petilio Aleo Tribun. pleb. vel (ut alii dicunt) à Nævio in jus est vocatus, atque accusatus quod pecunia victo Antiocho parta populum Romanum fraudasset. quamobrem *Linternum* secessit, ubi periit. *Idem.*

² *Hi vero parva illa.]* Optimi illi viri non separarunt *decorum* ab *utili*: & vulgarem utilitatem, quæ à virtute abest, contempserunt. *Idem.*

³ *Est autem quod omnes.]* Quæ cum

recto atque *virtute* conjuncta sunt, illa semper sunt *decora*, & *contraria indecora*: at quæ pendent ex mediis officiis aut rebus indifferentibus, pro ratione circumstantiæ nunc sunt *decora*, nunc *indecora*: ut verba Therisitæ adversus Agamemnonem ridentur, eadem si dicerentur à Diomede, non ridentur. ita persona *decorum* fecit & *indecorum*. *Idem.*

⁴ *Habet enim mens nostra.]* Cum quisquam se commendat & extollit, id ita auditor accipit, quasi id dictum sit in

D d d 3

fui

quiddam & erectum, & impatiens superioris. Ideoque abjectos, aut summittentes se, libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur: & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se majorem, quam minores cæteros facere. Inde invident humiliores. Hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere: rident *superiores*, improbant *bonos*. Plerunque vero deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: sed in his veri quoque sufficit conscientia. ¹ Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quanquam is quidem rerum à se gestarum major, quam eloquentiæ fuit in orationibus utique jactator. At plerunque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adjutoribus in opprimenda conjuratione, aut respondebat invidiæ: cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exilium: ut illorum quæ egerat in consulatu frequens commemoratio, possit videri non gloriæ magis quam defensionis data. Eloquentiam quidem cum plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt enim, *Siquid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exiguum.* &, *Nam quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quinetiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, *dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quam arrogavit sibi: seque non consequutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi,* dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

sui contemptum, atque ægerrime fert
superiorem esse oratorem, ac vere sui
commendatio est alterius depressio. Idem.

¹ Reprehensus est in hac.] Plutar. etiam
in comparatione Demosthenis & Ci-

ceronis, Ciceronem vituperat præsertim hoc nomine, quod nimius sit jactator: à quo vitio procul sane abest Demosthenes. Ciceronem tamen Fabius excusat. Idem.

dicit. ¹ Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quam illa jactatione perverfa, si abundans opibus *pauperem* se neget, nobilis *obscurum*, & potens *infirmum*, quam si se disertus *imperitum* plane & infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam *deridere*. Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, *erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet*. Neque hoc dico, non aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regeret, ² qui hoc se coëgisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ, *sed modo id virtuti senatus, modo providentiæ deorum immortalium assignat*. Plerunque contra inimicos atque obtrectatores plus vendicat sibi. ³ Erant enim tuenda cum objicerentur. In carminibus utinam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni,

⁴ *Cedant arma togæ, concedat laurea lingua. &*

O fortunatam natam me consule Romam.

Et, *Fovem* illum, à quo in concilium deorum advocatur. & *Minervam*, quæ omnes eum artes edocuit: quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat. Verum eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc, *Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit*

¹ *Et aperte tamen.*] Nonnulli dissimulatione quadam se laudant, quæ res multo est intolerabilior, propter *hypocresim*, quam *aperta sui laudatio*. Idem.

² *Qui hoc se coëgisset.*] Nam accusaverat Ctesiphontem Æschines, quod Demosthenem coronasset, virum probum. Ita Demostheni Ctesiphontis defensori dicendum fuit de rebus quas gessisset, ut innocentiam suam ostenderet. Idem.

³ *Erant enim tuenda quum objicerentur.*] Nam objiciebatur Ciceroni quod contra legem Porciam de *conjuratis* ultimum supplicium sumpsisset: qua de causa missus quoque est in exilium. Idem.

⁴ *Cedant arma togæ.*] Cic. carmine scripserat tres libros de temporibus suis, ut scribit in epistola quadam ad Lentulum. solebat quoque gloriari, & appellare diem oppressæ conjurationis, *natalem Urbis*. Idem.

possit Antonius. Et paulo post apertius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, & contra Antonium dicere?* Arrogantes & illi, qui se iudicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inviti iudices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contigit, potest, *Ipsè dixit*. Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus *etate, dignitate, auctoritate*: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisse tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, ¹ *Equitis Romani esse filium se defendente*. At ille fecit hoc etiam favorabile, conjungendo cum iudicibus dignitatem suam. *Equitis autem Romani esse filium*, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his iudicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. *Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora*: sed ut quisque *etate, dignitate, usu* præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque iudicum reverentia, neque agendi more ac modo contineri. Ex quo ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis quam in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerunque *oratio, & animi secreta detegit*. ² *Nec sine causa Græci prodiderunt, Ut vivat quemque etiam dicere*. Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas: quæ fere accidunt iis qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi volunt. ³ *Ipsum etiam eloquentiæ genus*

¹ *Equitis Rom. esse filium.*] Nam Cic. (ut scribit Eutropius) natus est *Arpini*, matre *Helvia*, & patre *Equite*, ex regio *Volsorum* genere oriundo. *Idem*.

² *Nec sine causa Græci.*] Proverbium est apud Græcos, *Qualis vita, talis oratio*.

lio: quo nimirum significant, ab homine *probo* parem quoque proficisci orationem, ab *improbo* improbam. *Idem*.

³ *Ipsum etiam eloq.*] Oratio ætati est aptanda: *senes* autem remissi sunt: quo circa eorum oratio debet esse tranquillior.

alios aliud decet. Nam neque tam plenum & erectum & audax, & præculturum senibus convenerit, quam pressum & mite, & limatum, & quale intelligi vult Cicero, cum dicit *orationem suam cœpisse canescere*: sicut vestibis quoque non purpura coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, & pene periclitantia feruntur. At in iisdem siccum & sollicitum & contractum dicendi propositum, plerunque affectatione ipsa severitatis invidiosum est: quando etiam morum senilis auctoritas, immatura in adolescentibus creditur. ¹ *Simpliciora militares decet.* ² *Philosophiam ex professo* (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*: sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obruta ara, sacrorum populi Romani sociæ & æquales*: non conveniant barbæ illi atque tristitiæ. At vir civilis, vereque sapiens, qui se non ociosis disputationibus, sed administrationi reipublicæ dederit (à qua longissime isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit, valent, libenter adhibebit: cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. *Et quod principes deceat, aliis non concesseris.* Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompejus abunde disertus rerum suarum narrator: & hic qui

lior. *juvenes autem sunt fervidi*: sit igitur eorum oratio exultantior atque fervidior. *Idem.*

¹ *Simpliciora.*] Nunc ab aliis personarum conditionibus petitur *decorum orationis*, ac in homine militari *simplex* esse debet & *fortis* oratio, nec admodum compta. hinc declarabitur locus Tranquilli,

qui *Cæsarem ait fuisse eloquentia militari.*
Idem.

² *Philosophiam ex professo.*] Oratores qui *philosophiam* sectantur, qualis fuit *Cato & Rutilius*, affectibus uti non debent, nec item *prosopopœia* aut *apostrophi.* numerosas etiam *periodos* non captabunt. *Idem.*

Ddd 5

1 *Idem*

qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit: ¹ Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversus Agamemnonem à Therfite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se videbuntur. *Ego te consulem putem, inquit L. Crassus Philippo, cum tu me non putes senatorem?* Vox honestissimæ libertatis, non tamen ferres quemcunque dicentem. ² Negat se magni facere aliquis poëtarum, *utrum Cæsar ater an albus homo* sit: infania. verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, *arrogantia* est. Major in personis observatio est apud comicos tragicosque. Multis enim utuntur, & variis. Eadem & eorum qui orationes aliis scribebant, fuit ratio, & declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed plerunque ut litigatores dicimus. Verum etiam in iis causis quibus advocamur, eadem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione personarum, & velut ore alieno loquimur: dandique sunt iis quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. *Quid asperius liçtore Verris? Ut adeas, tantum dabis? Quid fortius illo?* Cujus inter ipsa verberum supplicia una vox audiebatur, ³ *Civis Romanus sum.* Quam dignæ Milonis in peroratione ipsa voces eo viro, qui pro republica feditiosum civem toties compescuisset, quique infidias virtute superasset? Denique non modo quot in causa, totidem in profopopœia sunt varietates: sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, sceminarum, populorum, mutarum etiam rerum affimulamur affectus, quibus omnibus debetur

¹ *Idem dictum.*] Therfites lib. 2. Iliados objurgat Agamemnonem quod injuria affecerit Achillem, suadetque Græcis ut mittant Agamemnonem, & in patriam revertantur. *Idem.*

² *Negat se magni facere.*] Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit, *Nil nimium Cæsar studeo tibi velle placere,*

Nec scire utrum sis albus an ater homo. qui proverbialiter significavit, se non magni facere probus esset Cæsar an improbus. *Idem.*

³ *Civis Romanus sum.*] Idcirco miser ille hanc vocem geminabat, quia lex Porcia vetabat ne civis Romanus virgis caderetur, aut securi percuteretur. *Idem.*

¹ *Eadem*

tur suus decor. ¹ Eadem in iis pro quibus agemus, observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque *honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit*, adjecta propositorum quoque & anteaetæ vitæ differentia. Jucundissima vero in oratore *humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia*. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera & injurias: & omnia, ut initio dixi, honesta. Nec tantum *quis & pro quo*, sed etiam *apud quem dicas*, interest. *Facit enim & fortuna discrimen & potestas*: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, ² privatum tantum liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite sollicitudo deceat & cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in parvis rebus judiciisque vana sint eadem, rideaturque merito qui apud disceptatorem de re levissima ³ sedens dicturus, utatur illa Ciceronis confessione, *non modo se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere*. Quis vero nesciat quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cum etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem apud eruditum, quod militarem, ac rusticum deceat: fitque nonnunquam summittenda & contrahenda oratio: ne iudex eam vel intelligere vel capere non possit. Tempus quoque ac locus egent observatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triste, ⁴ tum liberum, tum angustum est.

¹ Eadem in iis.] Decorum à persona tripliciter petitur, à persona dicentis, à persona pro qua dicit, & ad quam dicit. Idem.

² Privatum tantum liberum.] Ut recuperatores privati judicabant, neque tamen iudicium eorum liberum est, sed legibus astrictum. quocirca videtur intelligere eos arbitros, qui ex bona fide judicant, non legis rigore. Idem.

³ Sedens dicturus.] Orator in publicis judiciis stans dicebat. Unde apud Cic. legitur, *surrexi ad dicendum*. At in pri-

vatis, ut apud arbitros *sedens* dicebat. Idem.

⁴ Tum liberum, tum angustum est.] Interdum oratoribus libera dicendi tempora permittebantur, ut quot horis vellent, causam perorarent: nonnunquam illis dabantur *clepsydre*, quibus tempus dicendi præfuebatur: auctor Plinius lib. 6. epist. Cic. quoque conqueritur sibi duntaxat datam esse semihoram ad perorandam causam Rabirii. Idem.

est. Atque ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico, privato; celebri, an secreto, aliena civitate an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum: ac suam quicque formam, & proprium quendam modum eloquentiæ poscit: cum etiam in cæteris actibus vitæ non idem *in foro, curia, campo, theatro, domi*, facere conveniat: & pleraque quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur. ¹ illud jam diximus, quanto plus nitoris & cultus demonstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quam quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ judicialesque permittant. Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione caussarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue qui apud victorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis: compositione quæ sit maxime à vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quam latissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortuna, quem tumidum, ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti forte videat? Non, imo oderit reum verba aucupantem, & anxium de fama ingenii, & cui esse diserto vacet. Quod mire Cælius in defensione causæ qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur, Ne cui vestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderator aliqua, aut denique, quod nimium est, jactantior, gestus fuisse videatur. ² Atqui sunt quæ-

¹ *Illud jam diximus.*] Est etiam de eorum petendum à genere causæ & materiæ: sed hac de re satis est locutus in cap. de ornatu lib. 8. Idem.

² *Atqui sunt quedam.*] Causæ quæ

postulant *miserationem*, abesse debent à *lascivia*: non igitur in his captamus sententias ad *delectationem*, neque *epiphonemata* aut *entymemata* ad *argutiam*, sed queruli *crimus* & *supplices*. Idem.

¹ *Agg,*

quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? *Epiphonemata* aut *enthymemata* exorabunt? Non quicquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, & miserationem securitate laxabit? ¹ Age si *de morte filii sui*, vel *injuria* quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido. quæret breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit leporem, &, ut plerunque in hoc genere moris est, intentione omni remissa loquetur? Quo fugerit interim dolor ille? ubi lachrymæ substiterint? unde se in medium tam securo observatio artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ vultus servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet. ² Quod præcipue declamantibus (neque enim me pœnitent ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati, sed ut passim subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, ³ cum jus mortis à senatu quidam vel ob aliquam magnam infœlicitatem, vel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, & quidem ita, ut in ipsa

pro-

¹ *Age, si de morte.*] Nunc de causa agit quæ alterum affectum postulat, scilicet *iracundiam*. in ea narratio debet esse concitata & iracunda, nec leporem captare debemus in argumentis, sed impetum & affectum. quocirca vitanda erit affectata illa *πρὸς τὸν λόγον*. id est, *diductio in digitos*, quam in Hortensio reprehendit Cicero. *Idem.*

² *Quod præcipue.*] Præcepta rhetoricorum, ut ex Sulpitio Victore colligere possumus, sunt de his judicialibus cau-

sis quæ affectum non desiderant, sed purum docendi modum, quas *judiciales* appellat Sulpitius. at tamen alix sunt *patheticæ*, quæ ubique desiderant affectum: alix *ethicæ*, quæ ubique desiderant expressionem morum. *Idem.*

³ *Cum jus mortis, &c.*] Id fingebatur propter consuetudinem *Masilienisum*, etenim homini permittebatur ut venenum biberet, si justam afferret mortis causam. qui mos in insula, quoque *Cæa* valuit, *Valerius lib. 2.* *Idem.*

¹ *Quæ-*

probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere. Nescio tamen an hujus (de quo loquimur) decoris custodia maxime circa eos contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet, *Dii boni, vivo: & quo me vivere juvet, Aspernatem reum video.* Non enim justa ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. ¹ Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine: & quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed etiam vere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, & sacra quædam patris ejus memoria. Jam quo modo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in *libro*, ut arbitror, *septimo* dixi. Quando etiam ipsos loqui, quando advocati voce uti deceret, *quartus liber*, in quo proœmii præcepta sunt, continet. Esse & in verbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubium est. ² Unum jam igitur huic loco, quod est sane summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrunlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiores habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est filio filiisve

¹ Quapropter & qui.] *Dementes & furiosi* apud Romanos in perpetua sunt cura, neque suorum bonorum domini sunt. petit igitur filius cujus pater est furiosus, bonorum administrationem. *Idem.*

² Unum jam igitur.] Ad decorum quoque pertinet *color.* id est, rei turpis decens velamentum, sed ejus ratio est paulo difficilior. de *colore* nonnulla præcepit Fab. in cap. de narratione. *Idem.*

filiisve advocatis in matrem perorandum? aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti: sed non semper illa via, qua *contra Salsiam* Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re & quomodo lædat. Itaque illa cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, divine Cicero servavit. Primum, ne oblivisceretur *reverentia*, quæ parentibus debetur: deinde ut repetitis altius caussis, diligentissime ostenderet: quam id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primæque hæc expositio fuit, quanquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat, adeo in causa difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater & in re levio- re aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam & satisfaciendo, aut nostram minuimus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus: & si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: & omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum: ut etiam si non possimus non convitari, nolle videamur. Etiam si quid objiciendum erit, officium est patroni, ut id filio invito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. ¹ Nam inter patres etiam filiosque cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, & necessario & parce judicemur dixisse: magis autem aut minus, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et ut semel plura

com-

¹ Nam inter patres etiam, &c.] Emancipatio est imaginaria venditio, qua filius extra potestatem patris & manum mittitur. nam quandiu filius est in potestate patris, cum patre litigare non potest: ut auctores sunt jurisconsulti. Idem.

¹ Itaque

complectar, nunquam decebit sic adversus tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquando etiam dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos putet. ¹ Itaque Cicero quanquam erat in Cottam gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipueque adolescentulis parcere aut mederi decet. Utitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atracinum, ut eum non inimice corripere, sed pene patrie monere videatur. ² Nam & juvenis, & nobilis: & non injusto dolore venerat ad accusandum. Sed in iis quidem in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Muræna dicenti obstiterunt *M. Catonis*, *Serviique Sulpitii*: quam decenter tamen Sulpitio cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset quo se victum homo nobilis & juris antistes magis ferret? Ut vero rationem defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Murænae, non idem debere accusationi contra caput, diceret? ³ Quam molli autem articulo tractavit Catonem? cujus naturam summe admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factum duriolem videri volebat: ut inter eos non forensem contentionem, sed studiosam disputationem crederes incidisse. ⁴ Hæc est profecto ratio, & certissimum præceptorum

¹ *Itaque Cicero.*] Fuit Ciceroni pro Oppio necessario dicendum contra Cottam, quoniam ex sola Cottæ epistola accusatus est Oppius. *Idem.*

² *Nam & juvenis.*] Nam Calius Servium Polam Atracini patrem accusarat, ita hac accusatione Atracinus patris injuriam ulcisceretur. *Idem.*

³ *Quam molli autem.*] In oratione pro Muræna multa jocatus est in paradoxa Stoicorum: cumque laudasset Catonis Uticensis naturam, austeritate præceptorum factam esse duriolem significavit. *Idem.*

⁴ *Hæc est profecto ratio.*] Ex Cic. exemplo præceptum elicit, quo in aliquem dicere

rum genus, illius viri observatio, ut cum aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peritum quam in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit, vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis. Hoc illis commune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed etiam charitas: præterea causa sit nobis justa sic dicendi: neque id moderate tantum faciamus, sed etiam necessario. Diversum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium, aut nobis invidiosorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicumque persona. ¹ Dixit Cicero pro Gabinio & P. Vatinio inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat: verum causa justa sit fatendo non se de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. Difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, ² cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. Verum illud elegantissime, cum eorum à quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat: detracturus alioqui plus auctoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. ³ Apud iudicem vero quam aut proponitur alienum commodum in causa quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim justitiæ ejus, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus vel offensæ vel utilitati suæ indulserit. Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit,

si forte

cere poterimus, ut tamen non offendamus. *Idem.*

² Dixit Cic. pro Gabinio.] *Gabinium*, à quo ejectus fuerat in iudicio, *repetundarum* Cic. defendit. *Publium* autem *Vatinium*, infestum semper suæ dignitati, duobus publicis judiciis tutatus est. Auctor *Val. lib. 4.* *Idem.*

¹ Cum Scamandrum, &c.] Nam an-

tea defenderat Cic. *Scamandrum*, qui accusabatur *veneficii*, ac dicebatur *veneficium* illud parasse in Cluentium. *Idem.*

³ Apud iudicem vero.] Si quando iudicis animus à nostra causa erit aversus propter commodum aliquod, laudare debemus justitiam ejus, sic enim omisso commodo spectabit æquitatem. *Idem.*

si forte ad eosdem remitteremur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ: perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem. Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam de qua pronuntiavit, cognoscat iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse: neque enim emendari ab alio quam ab ipso fas esse: cæterum ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime, & si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos non satisfacisse succurret, etiam si apud alios judices agetur, ¹ ut in secunda assertione, aut in centumviralibus judiciis duplicibus, parte victa, decentius erit, quoties contigerit servare judicum pudorem: de qua re latius in *probationum loco* dictum est. Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus: ut *objicit Tubero Ligario, quod in Africa fuerit.* ² Et ambitus quidam damnati, recuperandæ dignitatis gratia reos ejusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse juvenis accusat. Id quam decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiat quod interfit, *persona, ætas, tempus, causa, locus, animus.* Tubero juvenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coëmendum ait: ut primum licuerit, à patribus recessisse: Ligarium & perseverasse, & non pro Cn. Pompejo, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rempublicam vellet, ³ sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse.

Cæterum

¹ *Ut in secunda assertione.] Assertio secunda, secundum est iudicium, in quo de liberali causa disputatur. id est, de libertate alicujus. Centumvitalia autem iudicia divisa erant in duas hastas, ita ut posset provocari ab una hasta ad aliam. plura hac de re diximus lib. 5. cap. 2. Idem.*

² *Et ambitus.] Nam lex erat, ut ambitus damnatus ignominiosus esset: si tamen alterum accusasset ambitus, & reum percisset, oblitterata priore ignominia in integrum restitueretur. Idem.*

³ *Sed pro Juba.] Hic Juba fuit rex Mauritania, qui secutus est partes Pompeii, ac demum in Africa à Cæsare superatus. Idem.*

Cæterum vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id jam iudicis est non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet *pœnitentia*. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciunt: ut cum pater ex meretrice natum, quod amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet: vel quod omnium sit votum parentum, ut honestiores quam sint ipsi, liberos habeant (nam & filia nata, meretrix eam mater pudicam esse voluisset) vel quod humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere) vel quod non habuerit patrem qui moneret: quin eo minus faciendum filio fuisse, ne renovaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris vitæ necessitatem: ne denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret: & credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudine, quam nunc hic pater ferre non possit. Alia prætereo. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti. Illic major æstus, ubi quis pudenda quæritur, ut stuprum, præcipue in maribus: aut ¹ os prophanatum. Non dico si loquatur ipse (nam quid aliud ei quam gemitus ac fletus, & execratio vitæ conveniat? ut iudex intelligat potius dolorem illum, quam audiat) sed patrono quoque per similes affectus eundem erit, quia hoc injuriæ genus verecundius inest passis, quam ausis. Mollienda est in plerisque alio colore asperitas orationis, ² ut Cicero *de proscriptorum liberis* fecit. Quid enim crudelius, quam *homines honestis parentibus ac majoribus natos, à republica summoverti*? Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur: sed

¹ *Os prophanatum.*] Id dicitur de iis, qui scriptorum liberos patrimoniis spoliaverit, & lege lata illis viam ad magistratus præcluserit: quod nunc *Fab.* ait. *Idem.*

² *Ut Cicero de proscript.*] Sylla usque adeo fuit sanguinarius proscriptor, ut pro-

sed ita legibus Syllæ cohærere statum civitatis affirmat, ut his solutis stare ipsa non possit. Affectus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in jocos monui, quam turpis esset fortunæ infectatio: & ne in totos ordines, aut gentes aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocini cogit quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum: in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris: nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est: & reprehendens, alia laude compenses. Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quod periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes, & hoc fieri, quod bellis magis quam paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero varie detracturus Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac literas: seque ejus gentis amatorem esse profitetur: *Sardos* contemnit, *Allobrogas* ut hosteis infectatur: quorum nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia, si asperum dicas nimium severum, injustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacem esse propositi: plerunque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum. Indecorum est super hæc omnia nimium: ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio iudicio magis quodam sentiri, quam præceptis tradi potest. Quantum satis sit & quantum recipiant aures, non habet hæc res mensuram & quasi pondus, quia ut in cibis, alia aliis magis complent. Adjiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimæ, non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit

id esse

id esse optimum, quod cum te facile credideris consequi imitatione, non possis. Alio vero, non se id egisse, ¹ ut ita diceret quomodo se quilibet posse consideret, sed quomodo nemo. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac merito laudatur. Causa enim modo distat: quia simplicitas illa, & velut securitas in affectata orationis, mire tenues causas decet: majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

¹ Ut ita diceret, quomodo se quilibet, &c.] Videntur ista pugnare, sed tamen maxime consentiunt. alterum enim dicitur de tenui genere dicendi, alterum de grandiloquo. utrumque genus est Cicero sequutus pro materia ratione. plus tamen est eloquentia in posteriori genere. Idem.

C A P. II.

De memoria.

Memoriā quidam naturæ modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: & totus de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. ¹ Nam & omnis disciplina memoria constat, frustra que docemur, si quicquid audimus, præterfluat: & exemplorum, legum, responforum, dictorum, beneque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immerito thesaurus hic eloquentiæ dicitur. ² Sed non firme tantum continere, verumetiam cito percipere

Albutius existimavit memoriā esse totam in natura positam, ut Fab. docuit cap. 3. lib. 3. Existimare autem debemus duplicem esse, naturalem & artificialem: naturalem, quæ cum cogitatione nobis insita est: artificialem, quæ inductione & præceptione constat, estque posita in locis & imaginibus. Turneb.

¹ Nam & omnia.] Hac de causa di-

cunt physici, animalia duntaxat illa esse disciplinabilia, quæ memoriā habent, cuiusmodi sunt canes. nam quæ ea carent, ut muscæ, disciplinam non admittunt. Idem.

² Sed non firme.] More suo latius memoriā accipit quam Aristoteles, ut etiam solertiam & ingenii acumen complectatur. Sic locutus est Fab. lib. 1. cap. 4. Idem.

Ecc 3

I Que